

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Соціальна психологія**»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

**Тема 1. Соціальна психологія як явище і як наука. Предмет та
методи соціальної психології.**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри
соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08.2023 р.

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат біологічних наук, доцент
Шахова О.Г.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри психології та педагогіки Харківської державної академії культури, кандидат психологічних наук, доцент Віденєєв І.О.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Соціальна психологія як явище.
2. Предмет соціальної психології як науки.
3. Методологія та методи дослідження в соціальній психології.
4. Соціальна психологія як наука: історичний екскурс.

Рекомендована література:

1. Основи соціальної психології : підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. – Київ : Талком, 2018. – 580 с.
2. Соціальна психологія : навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра / Н. Ю. Волянчук, Г. В. Ложкін, О. В. Винославська, І. О. Блохіна, М. О. Кононець, О. В. Москаленко, О. І. Боковець, Б. В. Андрійцев ; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 254 с
3. Шахова О. Г. Соціальна психологія особистості Харків: «Контраст», 2019. 116 с.

Допоміжна:

4. Бандурка А.М., Землянська Е.В. Психологія керівника: монографія Х. : Золота мілья, 2013. 720 с.
5. Скорюк В.Д. Соціальна психологія в схемах і коментарях: учб.-практ. пос. Київ : Сварог, 2017. 207 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

6. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
7. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
8. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>

Текст лекції.

1. Соціальна психологія як явище.

Людина – це суспільна тварина. Завдяки тому, що люди живуть у взаємодії з іншими людьми, вони піддаються їх впливу і, в свою чергу, впливають на них, відчують різні емоції з цього приводу, формують певну поведінку. Ще в давнину люди могли викликати один у одного певні психічні стани (перед полюванням, війною), володіли механізмом створювати „психологічне зараження”, формувати почуття „ми” та „вони”. Все це передавалось з покоління в покоління через обряди, традиції, ритуали, малюнки, танці, різні табу і т.ін.

Відомо, що в стародавньому Римі, Греції використовувалось мистецтво як інструмент психологічного впливу на людей. Поширеними були також прийоми впливу ораторського мистецтва на маси. З давніх давен людям, які включені в різноманітні відносини і взаємодії, властивий соціально-психологічний тип мислення, тобто певний спосіб сприйняття і пояснення подій, явищ, станів, які людина може спостерігати у себе і в навколишньому світі. На різних етапах розвитку людської цивілізації це соціально-психологічне мислення приймало форму різних соціо-культурних явищ і

процесів. Багато віків соціальна психологія як масове психічне утворення виконувала функцію регулювання життєдіяльності людей, а також була світоглядом. Вона існувала в житейській, побутовій формі, а також у формі зразків мистецтва.

Соціальна психологія і в сучасному суспільстві існує як явище буденної свідомості. І тепер такі її форми, як обряди, традиції, міфи, казки, прислів'я та ін. виконують детермінуючо-регулятивну функцію в життєдіяльності людей.

Погляди, наміри, почуття, думки людей, що виражають готовність їх до певних дій, виникають в процесі спілкування, взаємодії між людьми і, пов'язуючи в єдине ціле елементи індивідуального та соціального за певними законами, складають соціальну психіку, яка, впливаючи на індивідуальну поведінку, приводить її у відповідність з вимогами конкретної спільноти.

Українська дослідниця О. Донченко визначає цю **соціальну психіку** як *неусвідомлювану структуру соціуму, схожу на міф, в якій постійно повторюються та закріплюються одні й ті ж соціопсихічні властивості; як колективний словник історико-культурної спадкоємності суспільства, що стимулює, актуалізує і санкціонує реалізацію численних програм і вмінь суспільства.*

1.1. Ефект соціальності та його виявлення в психічних феноменах

Соціально-психологічна реальність виявляється в різноманітних феноменах, але сутність всіх цих феноменів пов'язана з ефектом соціальності психічної діяльності. Давно помічено, що хоча всі властивості психіки людини соціальні, але ефект соціальності не є однаковим тоді, коли людина насамоті, або коли вона у взаємодії з іншими. В соціальній взаємодії люди поведуться непередбачувано. Ще Платон стверджував, що насамоті людина поводиться раціонально, а у натовпі – вона жертва стадних інстинктів. Чому так? В Античності склалась концепція, що в людській спільноті (групі, натовпі) особистість не виявляє кращих якостей, а навпаки. Людська спільнота прагне до нижчого рівня її членів. Тим самим всі можуть приймати участь у сумісних діях і відчувати себе рівними. Тому не має підстав говорити, що дії і думки зводяться до „середнього”, вони скоріше за все на нижчій відмітині.

Римляни придумали приказку: сенатори – мужі дуже достойні, а римський сенат – це паршива тварина. Так вони визначили контраст імовірних позитивних якостей кожного сенатора окремо і нерозсудливість, необачливість і моральну вразливість, що запламбовують сумісні обговорення на зборах, від яких залежали тоді мир або війна в античному суспільстві.

Отже, **соціальність**, що виявляється в сумісній поведінці людей, має особливу властивість, яка полягає у великій силі впливу на окремих індивідів, в автоматичності механізму її дії, в його підсвідомості і блискавичності спрацьовування.

В чому полягають підґрунтя цього ефекту соціальності психічної діяльності? Чому якийсь наказ або повідомлення з переконливою силою заставляє людину прийняти деяку ідею, емоцію, дію, які логічно людина не мала розумної підстави приймати? У людей з'являється ілюзія, що вони

приймають рішення самі, не усвідомлюючи того, що стали об'єктом впливу, навіювання.

Щоб дати відповідь на ці запитання, потрібно проникнути в саму суть явища. А це вже є задачею науки. Задача ця не з легких, бо немає складнішого явища у світі, ніж людина та її поведінка.

Соціально-психологічна реальність, яка виявляється через ефект соціальності, охоплює такі групи явищ. **По-перше**, це – мінливі психічні групові утворення, що виникають як відображення певних соціальних ситуацій в конкретно-історичних умовах суспільства (соціальний настрій, соціальна думка, революційність мас, соціальний патріотизм, соціальний оптимізм чи песимізм та ін.). **По-друге**, це стійкі явища масової психіки, що утворюються тільки в масах людей в результаті їх взаємодії через механізми психічного зараження, наслідування, навіювання (чутки, плітки, мода, паніка та ін.). **По-третє**, це стійкі психічні утворення, які характеризують соціальний характер груп (великих – нація, клас; малих – виробнича бригада, шкільний колектив). **По-четверте**, до певного типу соціально-психологічної реальності належить також соціальність поведінки особистості в ситуації групи.

1.2. Форми існування соціально-психологічних явищ.

Отже, як впливає з характеристики різноманітності соціально-психологічних явищ, можна визначити різні **форми**, в яких вони існують. Це, перш за все, *буденна (життєвська форма); це також форма літератури і мистецтва; це наукова форма, яка виникла зовсім недавно.* За короткий період існування соціальної психології у формі самостійної науки їй вдалося дати відповідь на далеко не прості запитання: “Чи змінюється поведінка людини під впливом установок? Що спонукає людей то спричиняти шкоду, то допомагати один одному? В чому причина соціальних конфліктів і як можна їх пригасити?”. Відповіді на ці запитання сприяли подальшому розвитку соціальної психології як науки і оформленню *соціально-психологічного мислення в перспективну мислительну парадигму*, яка задає певний погляд на всю систему сучасного людинознавства. Говорячи про таку парадигму, Б.Д. Паригін характеризує її як концентрацію уваги дослідників на соціальній психіці як мірі всіх речей”.

В яких би формах не існувала соціальна психологія, люди завжди використовували ці форми для своїх практичних цілей. На основі життєвських спостережень, зразків літератури, мистецтва і наукових даних створювались різні прийоми соціально-психологічного впливу, стратегії побудови стосунків в тій або іншій ситуації, технології управління поведінкою і установками людей. Тому можна говорити ще про одну *форму існування соціальної психології – психотехнічну.*

Соціально-психологічні техніки лежать в основі *прийомів риторики, цілеспрямованого впливу на великі маси людей, в основі правил політичного тиску, управління людьми на виробництві і т.ін.*

Отже, соціальна психологія як різноманітні явища, що виникають на основі ефекту соціальності, існують в різних формах. На сучасному етапі

суспільства можна виділити такі її форми, як житейська (буденна), зразки мистецтва і літератури, наука, мислительна парадигма та психотехніки.

Розглянувши перше питання лекції, можна зробити наступні **висновки**.

1. Слід розрізняти соціальну психологію як явище і соціальну психологію як науку. Соціальна психологія як наука – це лише одна з форм соціально-психологічної реальності. *В основі соціально-психологічної реальності лежить ефект соціальності психічної діяльності, який полягає в тому, що в соціальній взаємодії люди по-водяться непередбачувано.*

2. Соціально-психологічна реальність виявляється через такі групи явищ:

– мінливі психічні групові утворення як відображення певних соціальних ситуацій в конкретно-історичних умовах (соціальний настрій, соціальна думка, революційність мас, соціальний патріотизм, соціальний оптимізм чи песимізм);

– стійкі масовидні явища психіки, що утворюються тільки в масах людей через механізми психологічного зараження, наслідування, навіювання (чутки, плітки, мода, паніка та ін.);

– стійкі психічні утворення, які характеризують соціальний характер груп (нація, клас, бригада);

– соціальність поведінки особистості в ситуації групи.

3. На сучасному етапі можна виділити такі **форми**, в яких існують соціально-психологічні явища: житейська (буденна), зразки мистецтва і літератури, наука, мислительна парадигма, психотехніки.

2. Соціальна психологія як наука.

Соціальна психологія як наука досить молода. Більшість дослідників вважає, що вона стала самостійною в першій половині ХХ ст. Існують також інші думки. Дехто стверджує, що соціальна психологія виникла в 90-і роки ХІХ ст., пов'язуючи цей термін з датою виходу в 1895 р. роботи Г. Лебона "Психологія народів і мас".

Інші дослідники прямо вказують на дату 1908 р. як рік народження соціальної психології, коли одночасно вийшло дві книги: Уільяма МакДаугалла "Вступ в соціальну психологію", яка вийшла в Лондоні, і Едварда Росса "Соціальна психологія", яка вийшла в Нью-Йорку. Б.Д. Паригін стверджує, що соціальна психологія оформилась в самостійну науку в 70-х роках ХХ ст.

Такий різнобій у визначенні цієї дати пояснюється тим, що назвати точну дату появи науки, як народження дитини, неможливо, бо становлення науки, її розвиток – це багатоманітний, розтягнутий у часі процес. Тому, визначаючи термін появи соціальної психології як самостійної науки, ми можемо говорити приблизно про етап її виникнення, виходячи з розгляду його передумов, а також особливостей періодів, стадій, в яких відбувався розвиток соціально-психологічних знань.

Можна говорити про декілька стадій розвитку соціальної психології. Б.Д. Пригін вказує на три стадії оформлення соціальної психології як самостійної науки.

Перша стадія – це формування соціальної психології як напрямку думки.

Друга стадія – це формування соціальної психології як системи знань.

Третя стадія пов'язана з диференціацією прикладних розділів, відділення їх від загальної соціальної психології, перетворенням соціальної психології у загальну теорію і методологічну основу людинознавства.

Формування соціальної психології як напрямку думки здійснювалось на основі таких передумов: накопичення емпіричних даних на основі досвіду практичної діяльності людей; філософські роботи, в яких досліджувались соціально-психологічні питання; дослідження соціально-психологічних проблем у людинознавстві; становлення соціально-психологічного напрямку в психології; виникнення психологічного напрямку в соціології.

Соціально-психологічний напрямок в психології і психологічний напрямок в соціології є основними джерелами соціальної психології як науки, яка виникла на стику психології і соціології.

Етап формування соціальної психології як самостійної науки передбачає визначення статусу соціальної психології в системі інших наук; визначення предмету дослідження; формування системи категорій як інструментального апарату; визначення спеціальних методів дослідження, а також експериментальної і фактологічної бази науки.

Соціальна психологія як самостійна галузь наукового знання почала формуватися в середині XIX ст. Хоча саме поняття стало широко вживатися тільки після 1908 р. Її відокремлення - це була реакція на «асоціальну» природу загальної психології з метою соціалізації психології і «персоналізації» соціології (вивчення суспільства).

Основною причиною їх об'єднання було об'єктивне існування таких фактів суспільного життя, які можуть бути вивчені лише соціологією і психологією одночасно:

1. Будь-яке суспільне явище виражається через діяльність людей, які мають свідомість і волю;

2. При взаємодії людей виникають абсолютно особливі типи зв'язків і стосунків між ними - соціальні стосунки.

Ще однією причиною виникнення соціальної психології є сама історія розвитку окремих наук соціології і психології, адже низка запитань відносилася одночасно до кожної з них.

3. Структура та місце соціальної психології в системі наук.

Традиційно виділяють три розділи соціальної психології (*за предметом її вивчення*):

1. психологія спілкування та взаємодії людей;

2. психологія соціальних груп (як великих, так і малих);

3. соціальна психологія особистості - вивчаються проблеми соціалізації особистості, соціально-психологічної регуляції її поведінки, соціальних установок особистості.

На сьогодні загальноновизнаною є точка зору, що соціальна психологія - наука міждисциплінарна. Таке положення створило певні труднощі у визначенні предмету дослідження соціальної психології та кола основних її проблем.

Існують різні визначення предмета соціальної психології. Оскільки предметом соціальної психології є соціально-психологічна реальність, яка складається у процесі її суб'єктивного відображення людиною, то цей предмет не може бути чимось сталим. В залежності від ступеня розвитку дослідження соціально-психологічних явищ змінювалось визначення предмету соціальної психології, відбувалось його уточнення.

У дослідженні предмета соціальної психології є багато проблем, однією з них є визначення того, *що таке соціальне для соціальної психології*. Існує декілька варіантів розуміння соціального у соціально-психологічній взаємодії. З цього приводу відбувались дискусії, які тривають і досі. В результаті цих дискусій склалось визначення соціальної психології як науки з **подвійним предметом** (не два предмети, а подвійний предмет). З одного боку – психологічні властивості людини, які виявляються у взаємодії з іншими людьми, з другого боку – особливості соціально-психологічних процесів і феноменів, які породжують ці властивості. Такий погляд на предмет соціальної психології є консенсусним, що примирює як тих, хто, дотримуючись соціологічного підходу, розглядав соціальну психологію як науку про „масовидні явища психіки”, так і представників психологічного підходу, які вважали предметом дослідження соціальної психології особистість. З точки зору цього консенсусного підходу, соціальну психологію потрібно розглядати як науку, що вивчає і масові психічні процеси, і стан особистості в групі.

Сучасні вітчизняні автори відзначають, що в структуру соціальної психології входять три кола проблем:

По-перше, *це соціально-психологічні явища у великих групах (у макросередовищі)*. Сюди відносяться проблеми масової комунікації (On Line, телебачення, преса і т. ін.), включаючи всі сторони їх впливу на різні аудиторії; закономірності поширення моди, чуток, обрядів, упереджень, суспільних настроїв; проблеми психології націй та психології релігій.

По-друге, *це соціально-психологічні явища в малих групах (у мікросередовищі)*. Сюди відносяться проблеми взаємодії людей в групах різного рівня організованості; психологічного клімату групи та його впливу на ефективність спільної діяльності людей; лідерства та керівництва, співвідношення формальних і неформальних груп, сприйняття людини людиною в групі; проблеми міжособистісної сумісності в замкнених та ізольованих групах і т. ін.

По-третє, *це проблеми соціальної психології особистості*: соціалізації особистості та відповідності її особливостей очікуванням групи;

конформності, ціннісних орієнтацій, формування установок особистості та їх динаміки і т. ін.

Соціальна психологія є науковим напрямком прикладного характеру. Вона представлена рядом учень, кожне з яких по-своєму дає відповідь на запитання про те, які саме психічні якості породжуються групою і є для груп характерними. Основу соціальної психології становлять загальна, диференційна психологія та психологія особистості.

Як відносно самостійні напрямки соціальної психології можна розглядати психологію управління, економічну психологію, етнічну та ін.

4. Функції соціальної психології

Сучасне суспільство глобально трансформується, це, перш за все, стосується соціальної реальності. Змінюється підхід до визначення завдань, які вирішують соціальні науки. Змінилися і професійні завдання соціальної психології, особливо в області практичних досліджень. Соціально-психологічні знання завжди відрізнялися тим, що були включені в соціальні та політичні проблеми суспільства.

Дослідники шукають відповідь на запитання про те, як змінюються взаємовідносини між соціальною психологією і суспільством в період радикального трансформування. Людина повинна осмислювати більш широке коло проблем, проводити порівняльний аналіз того, як вирішуються ці проблеми в суспільствах різних структур. Професійна наука повинна доповнити інформування життєво важливих сторін людини, внаслідок цього цілком можливі поведінкові зміни. Колишні моделі поведінки можуть бути модифіковані, оскільки з'являється безліч альтернативних дій. Людина повинна впоратися з новою соціальною ситуацією і навчитися жити в ній. Ідея подолання ситуації стає основною проблемою, що стосується практичного існування людини в сучасному світі. Тут чітко простежується зв'язок між фундаментальною наукою і практикою.

Аналіз сучасних реалій показує, що запити практичного характеру випереджають розвиток теоретичної бази в соціальній психології. Це стосується областей виробництва, управлінської сфери, виховання, діяльності ЗМІ, спорту, сфери обслуговування та ін. Таким чином, для соціальної психології першочерговим стає вирішення завдань, пов'язаних з розробкою рекомендацій, які засновані на результатах прикладних досліджень.

Другий аспект стосується пошуку нових стратегічних рішень соціально-психологічних досліджень, розробки інструментарію. Посилюється акцент на якісних методиках, які дозволяють найбільш повно фіксувати емоційні реакції респондента по відношенню до соціального об'єкту. Йде розробка нових критеріїв та вимог до складання опитувальних листів, які забезпечували б мінімальний набір понять, а також контури опису об'єкта, явища, події, щоб інтерпретація соціального світу була суб'єктивована.

Все більшого значення набуває пошук стратегій впливу: засобів і методів практичної соціальної психології, яка демонструє свої можливості в мінливому соціальному контексті.

Дослідники намагаються розширити поле діяльності та примножити типи професійної роботи. Різні форми консультування та тренінгу припускають обов'язкове врахування соціального контексту, специфіки типу соціального суспільства.

Завдання соціальної психології

Якщо узагальнювати підходи вітчизняних і зарубіжних вчених, можна виділити завдання, які вирішує соціальна психологія в світі:

- соціально-економічні явища та процеси повинні бути вивчені та осмислені, визначено їх сутність, зміст, форми прояву, закономірності;
- поглиблені дослідження соціально-психологічних явищ у взаємодії з іншими науками повинні бути продовжені;
- необхідне встановлення зв'язків з представниками інших наук з метою роз'яснення своїх позицій при дослідженнях в галузі соціальної психології;
- слід переглянути соціально-психологічні проблеми в зв'язку зі зміною соціальних умов;
- необхідне дослідження нових явищ етнічного, економічного, класового, політичного характеру;
- слід відстежувати зміни, що відбуваються в масовій свідомості, суспільних настроях і громадській думці;
- в умовах реформування суспільства необхідний детальний аналіз зростання ролі соціальної психології;
- взаємозв'язок теорії і практики в соціальній психології;
- взаємозв'язок вітчизняної соціальної психології з напрямками соціальної психології зарубіжних країн.

Крім того, соціальна психологія також повинна надати допомогу у вивченні механізмів злочинної, асоціальної поведінки, явищ масових протестів, захоплення заручників і їх звільнення тощо. Суспільство визначає проблеми соціальної психології, а головне завдання психологів - впливати на ці проблеми.

5. Методологія та методи соціальної психології.

Поняття “методологія” визначається як система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також як теорія про цю систему. Термін “методологія” в сучасному науковому знанні визначає рівні наукового підходу, такі як:

- загальна методологія (загальний філософський підхід і спосіб пізнання явищ дійсності);
- спеціальна методологія (сукупність методологічних принципів, які застосовуються в конкретній галузі знання);
- методологія як сукупність конкретних методичних засобів дослідження, що здебільш позначається терміном “методика”. Конкретні методичні засоби порівняно з загальною та спеціальною методологією є більш автономними і можуть застосовуватись в однаковій формі в рамках різних методологічних орієнтацій. Конкретні методики, які застосовуються в теорії соціалізації, не є абсолютно незалежними від більш загальних методологій.

Значення цієї ієрархії методології для теорії соціалізації полягає в тому, щоб не допустити зведення всіх методологічних проблем тільки до третього значення цього поняття. Тобто, які б емпіричні або експериментальні методики не застосовувалися, вони не можуть розглядатись ізольовано від загальної і спеціальної методології. Будь-який методологічний засіб: анкета, тест, соціометрія і т.ін. завжди застосовуються в певному методологічному “ключі”, за умов вирішення низки більш загальних питань дослідження.

Методи соціальної психології можна розглядати з точки зору виділення груп: методи емпіричного дослідження і спеціалізовані соціально-психологічні методи.

Методи емпіричного дослідження в свою чергу, поділяються на *методи збору інформації та методи її обробки.*

Методи збору інформації: спостереження, вивчення документів (зокрема, контент-аналіз), різного роду опитування (анкети, інтерв'ю), різного роду тести (в тому числі найбільш поширений соціометричний тест), бесіда, невербальна комунікація. У більшості випадків ці методи ідентичні тим, що застосовуються в соціології та психології.

Спостереження є «найстаршим» методом соціальної психології, що полягає в навмисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті явищ з метою вивчення їх специфічних змін в певних умовах та пошуку сенсу цих явищ, які безпосередньо не надані. Головна проблема, що постає при застосуванні методу спостереження, полягає в забезпеченні фіксації певних класів характеристик, щоб «прочитання» протоколу спостереження було зрозумілим і іншому досліднику, могло бути інтерпретоване в термінах гіпотези.

Предметом соціально-психологічного спостереження є вербальні і невербальні акти поведінки окремої людини, групи або декількох груп в певному соціальному середовищі і ситуації.

Спостерігаються:

- мовні акти, їх зміст, послідовність, спрямованість, частота, тривалість, інтенсивність, експресивність, особливості лексики, граматики, фонетики, синхронізація;
- виразні рухи, експресія обличчя, очей, тіла, звуків;
- рух, пересування і нерухомі стани людей, дистанції між ними, швидкість і спрямованість руху, дотики;
- фізичний вплив: дотики, штовхани, удари, підтримка, сумісні зусилля, передача, відняття, затримка;
- сполучення перерахованих ознак.

Спостереження застосовується головним чином у дослідженні малих груп і первинних колективів.

Отже, метод спостереження має велике значення, але потрібно мати на увазі, що за його допомогою можна виявити лише “явища”, зовнішні ознаки предмета дослідження. Тому в соціально-психологічних дослідженнях використовується комплекс методів.

Бесіда, інтерв'ю – це допоміжні методи розмови з індивідом, які застосовуються в особливих умовах. За їх допомоги визначають гостроту тих або інших соціальних проблем, соціальних ситуацій. В інтерв'ю є можливість прослідкувати за реакціями, ставленням до тих чи інших подій в умовах особливої довіри, які не можуть бути відображені, наприклад, у тестуванні.

Тестування – це операція, за допомогою якої можна виявити індивідуальні відмінності для визначення сфер, де людина може себе реалізувати. Тестування проводиться за допомогою тестів – завдань стандартної форми, за якими йдуть іспити. Існують складні методики їх складання, перевірки на валідність (тобто мірність) і надійність (отримання однакових результатів у разі повторного вимірювання), достовірність і багато іншого.

Спеціалізовані соціально-психологічні методи

До спеціалізованих соціально-психологічних методів належить, перш за все, соціально-психологічний експеримент (лабораторний та природний). Він відрізняється від спостереження (емпіричного методу) активним втручанням в ситуацію з боку спостерігача. Експериментальні методи різноманітні за організацією їх проведення.

Лабораторний експеримент

В загальній психології за допомогою цього методу в спеціально обладнаних лабораторіях досліджуються пам'ять, сприйняття, увага, термін протікання психічних процесів, швидкість реакції і багато іншого за допомогою спеціальних приладів. Суть метода полягає у порівнянні результатів суб'єктивних, існуючих у свідомості людини еталонами, з об'єктивними, що знаходяться поза свідомістю людини.

Соціальні психологи експериментують, утворюючи ситуації, які імітують важливі особливості нашого повсякденного життя. Д. Майерс дає таке визначення експериментальному дослідженню: *це є дослідження, в якому виявляється інформація про причинно-наслідкові зв'язки через маніпуляцію одним або декількома факторами (незалежними змінними) і контроль інших. Основними факторами, які застосовуються в лабораторному експерименті, є незалежна змінна і залежна змінна. Незалежна змінна – це експериментальний фактор, яким маніпулює дослідник, вивчаючи, як зміни цього фактору впливають на нас. Залежна змінна – це вимірювана змінна, яка отримала свою назву від того, що вона може залежати від маніпуляцій незалежної змінної.*

Приклад.

Для того, щоб проілюструвати лабораторний експеримент, розглянемо один із них, який вважається класичним. Його проводили американські **соціальні психологи Аронсон і Карлсміт**. Експериментатори ставили перед собою задачу – перевірити гіпотезу, згідно з якою індивіди, що пройшли більш сувору процедуру ініціації (прийом в групу), будуть вважати цю групу більш привабливою для себе (більше дорожити нею), ніж індивіди, які пройшли не

таку сувору процедуру ініціації, або були прийняті в групу без ініціації. Для участі в експерименті було запрошено студенток одного з коледжів.

Їм було об'явлено, що вони будуть приймати участь у серії групових дискусій з проблеми психології статі. Кожна зі студенток, прибувши в лабораторію, проходила бесіду з експериментатором, який повідомляв їй, що мета експерименту – вивчення динаміки групової дискусії, а тема “психологія статі” вибрана спеціально, щоб зацікавити якомога більше учасників. Далі він зізнавався в тому, що велика незручність, яка пов'язана з темою, полягає в тім, що багато досліджуваних соромляться говорити на ці теми. Після цього експериментатор запитував студентку, чи може вона (на відміну від інших) вільно обговорювати психологічні проблеми статі. Як правило, відповіді були позитивними.

Після цього досліджуваних розбивали методом випадкової вибірки на три групи: тих, хто пройшов сувору ініціацію, помірно сувору і тих, хто обійшовся без цієї процедури. В останній групі досліджувані отримали інструкцію розпочинати дискусію відразу ж.

Досліджуваним двох інших груп експериментатор говорив, що для більшої впевненості необхідно спочатку перевірити, чи дійсно вони здатні відверто обговорювати такі інтимні проблеми. Під цим приводом їх просили пройти “тест” немов би для відсіва сором'язливих. В групі суворої ініціації студентки повинні були прочитати вголос експериментатору чоловікові 12 нецензурних слів і два яскравих описування сексуальних сцен з сучасних оповідань. В групі помірно суворої ініціації дівчат просто просили прочитати голосно слова, пов'язані з сексом, але цензурні. Далі кожна з досліджуваних займала місце в ізолюванні кабіні, де через навушники прослуховувала “дискусію” немов би дійсно присутніх учасників, а насправді – запис дискусії (чим досягалась одноманітність стимулу для всіх досліджуваних).

Після прослуховування експериментатор просив кожену з досліджуваних оцінити дискусію і якість виступів за підготовленою шкалою. Отримані результати підтвердили гіпотезу. Студентки в групі з суворою ініціацією оцінили групу (існуючу лише на папері) як більш привабливу, ніж студентки з помірно суворою ініціацією і без ініціації.

Описаний експеримент відповідає більшості стандартів, які прийняті в соціальній психології: в ньому чітко сформульована гіпотеза, її перевірці підпорядкована вся процедура експерименту, смисл якої полягає в ізоляції двох експериментальних змінних – незалежної (ступінь жорсткості ініціації) і залежної (привабливість групи), у встановленні між ними причинно-наслідкового зв'язку і, що є найголовнішим – у забезпеченні суворого контролю більшої частини супровідних умов. Саме в цьому контролі полягає основна перевага лабораторного експерименту.

Метод лабораторного експерименту є коректним, але досліджуваний знає, що він іде на дослідження, і результати можуть бути не дуже достовірними, оскільки існує магія прибору, перед яким одні поведуться зібрано, інші розслабляються і показують гірші результати. Досліджуваних може бентежити також штучність середовища.

Природний експеримент проводиться в природних умовах. Досліджувані не підозрюють, що над ними відбувається експеримент, і поведуться звичайно. Давно відомий спосіб перевірки на чесність робітника, коли йому підкидають гроші або речі. Роботодавець часто непомітно перевіряє, яку навантаження може витримати робітник – за кількістю годин робочого дня, за часом роботи без перерви, за реакцією на несподівані ситуації. За допомогою цього методу можна створювати робочі колективи, спираючись на те, що групи можуть утворюватись стихійно за інтересами, запропонувати вирішити два різних види задач.

Метод соціометричних вимірювань

Поняття “соціометрія” означає вимірювання міжособистісних взаємостосунків в групі. Соціометрія отримала розповсюдження в зарубіжній психології і соціології після появи в 1934 році книги американського психолога Дж. Морено “Хто виживе?” За визначенням Морено, соціометрія має справу з внутрішньою структурою соціальних груп, які можна порівняти з ядерною природою атома або фізіологічною структурою клітини. Запропоновані Морено соціометричні методи застосовуються для діагностики міжособистісних і міжгрупових стосунків з метою їх зміни, поліпшення та удосконалення. Процедурою для встановлення системи групових зв’язків є соціометричний тест. Соціометричний тест – це тест соціального рейтингу, в якому кожного члена групи просять вибрати, хто з інших членів групи йому подобається або не подобається, з ким би він хотів або не хотів працювати, проводити час і т.ін. У першочерговому вигляді рейтинги базувались на вимірюванні симпатій і антипатій; однак зараз застосовується багато варіацій цієї процедури. Часто вона застосовується для досить визначених цілей, таких як вибір комітету, робочих груп, громадських організацій і т.ін.

На основі результатів соціометричного тесту створюється схематична діаграма, яка називається соціограмою. Соціограма зображує взаємостосунки індивідів в групі стрілками, які з’єднують індивідів. Кожна стрілка помічена як привабливість або антагонізм.

Контент-аналіз

Одним із методів соціальної психології є контент-аналіз, або метод якісно-кількісного аналізу змісту документів в широкому розумінні цього слова (офіційні і особистісні документи, матеріали масової комунікації, літератури, мистецтва та ін.).

Сутність цього методу полягає у фіксації певних одиниць змісту, який вивчається, а також у квантифікації отриманих даних. В першу чергу він застосовується для вивчення людського спілкування, комунікацій і їх суб’єктів як представників мікро- і макрогруп.

Висновки.

Отже, поняття „методологія” застосовується в соціальній психології як сукупність систематичних і логіко-послідовних методів пошуку знання. Метод – це спосіб отримання фактів. Поняття метода як способу означає те, що створюється певний набір операцій, завдяки яким можна отримати не будь-які,

а наукові факти. Науковий факт має таку ознаку як можливість багатократного його повторення.

Методи соціальної психології можна розглядати з точки зору виділення таких груп: методи емпіричного дослідження і спеціалізовані соціально-психологічні методи. До емпіричних методів належать спостереження, опитування (інтерв'ю, анкетування та ін.), бесіда, невербальна комунікація. До спеціалізованих соціально-психологічних методів належать соціально-психологічний експеримент, метод соціометричних вимірювань, контент-аналіз та ін.

Питання для підготовки до семінарських занять

1. Чим відрізняється соціальна психологія як явище від соціальної психології як науки?
2. Які можна виділити групи соціально-психологічних явищ?
3. В яких формах існують соціально-психологічні явища?
4. Що означає ефект соціальності психічної діяльності?
5. Чому, на Вашу думку, в соціальній взаємодіяльності люди поведуться непередбачувано?
6. Яку соціальну функцію виконує буденна соціальна психологія?
7. Що таке “соціальна психіка”?
8. Які відомі Вам соціально-психологічні техніки та технології?
9. Які можна виділити стадії оформлення соціальної психології як самостійної науки?
10. Які визначення предмета соціальної психології як науки Ви знаєте?
11. Як Ви розумієте визначення соціальної психології як науки з подвійним предметом?
12. Охарактеризуйте сучасний етап розвитку соціальної психології з точки зору диференціації її на прикладні галузі.
13. Дайте визначення поняттю “методологія”, співставте його з поняттями “метод”, “науковий метод”.
14. Що означає методологічний підхід у науковому дослідженні? Чи може бути декілька методологічних підходів? Які Ви знаєте методологічні підходи у дослідженні соціально-психологічних явищ?
15. Що таке метод наукового дослідження? Які методи дослідження існують в соціальній психології?
16. Назвіть основні методи емпіричного дослідження. Якому з них Ви віддаєте перевагу?
17. Охарактеризуйте метод спостереження, обґрунтуйте його значення для досліджень соціально-психологічних явищ.
18. В чому сутність соціально-психологічного експерименту?
19. Наведіть приклади класичних соціально-психологічних експериментів. Визначте їх внесок у розвиток соціально-психологічної науки.
20. Які види соціально-психологічних експериментів Вам відомі?
21. В чому сутність методу соціометричних вимірювань? В яких напрямках сучасних наукових досліджень він застосовується?

22. Що таке контент-аналіз? В яких галузях соціальної психології цей метод має перевагу над іншими?